

Andrzej Chodubski
(Gdańsk)

Mitrofan Downar-Zapolski (1867-1934) — wybitny badacz historii i kultury Białorusi

Wybitnym badaczem historii i kultury Białorusi na przełomie XIX i XX w. był Mitrofan Downar-Zapolski. Był on autorem ponad 200 publikacji. W polu jego uwagi poznawczej znajdowały się pradzieje Białorusi, przemiany ekonomiczno-społeczne, dokonujące się w średniowieczu, ruchy polityczne XIX i pocz. XX w. oraz przemiany ekonomiczno-społeczne po I wojnie światowej. Należał do uczonych rozwiązujących trudne zadania. W poznaniu wykazywał dużą dociekliwość oraz rzetelność badawczą. Wyniki jego badań nie straciły aktualności do dziś¹.

Należał do kręgu uczonych żywo reagujących na dokonujące się w jego otoczeniu przemiany społeczno-polityczne. Wykazywał w tym względzie dużą rozwagę oraz realizm. Dlatego też nie był osobistością popularną politycznie, lecz doświadczał różnego rodzaju pomówień oraz szantażu. Odsuwano go od sprawowania władzy w strukturze szkolnictwa wyższego; utrudniano awans naukowy².

Urodził się w 1867 r. w Reczycy w pobliżu Mozyrza. Pochodził z rodziny drobnourzędniczej. Jego ojciec, Wiktor Downar-Zapolski, był urzędni-

¹ Zob. N. Palońskaja-Wasilenka, *Dounar-Zapolski. Zaciemki da bijahraflji*, „Zapisy Biełaruskaha Instytut Nauki i Mastactwa” (New York) 1953, Nr 1/3, s. 14-28; D. U. Kara, *Pradnawa*, [w:] M. W. Do nar-Zapolski, *Historyja Biełarusi*, Minsk 1994, s. 5-15.

² Zob. U. I. Piczeta, *Pytannie ab wyszejszaj szkole na Biełarusi minułym*, „Pracy Biełaruskaha Dziařa naha Uniwersytetu Minsku”, 1928, Nr 19, s. 19; N. Palońskaja-Wasilenka, dz. cyt., s. 24-28.

kiem wiejskim. Miał trzy siostry i brata. We wczesnym dzieciństwie z rodziną przeniósł się do Mozyrza. Tam wkrótce zmarł ojciec. Rodzina znalazła się wtedy w bardzo trudnej sytuacji materialno-bytowej; doświadczała skrajnej nędzy.

Los M. Downara-Zapolskiego polepszył się z chwilą wyjścia za mąż najstarszej siostry Aleksandry. Z biegiem czasu nawet zaczął udzielać odpłatnych korepetycji. Po ukończeniu szkoły miejskiej uczęszczał do progimnazjum.

W czasie edukacji szkolnej zaczął wykazywać zainteresowanie miejscowym folklorem; zostało ono rozbudzone poprzez edukację humanistyczną w progimnazjum. Spisywał miejscowe pieśni, opowieści, legendy, bajki. Równolegle interesował się życiem społecznym oraz współczesnymi jego przemianami. Najważniejsze wydarzenia opisywał, a następnie przysyłał do redakcji regionalnych gazet. W 1883 r. ukazała się pierwsza korespondencja na łamach kijowskiej gazety „Zaria”, zatytułowana *Z Mozyrza*; nie zamieszczono pod nią nazwiska autora³. Od 1884 r. publikował artykuły i informacje na łamach petersburskiego „Jeżenedielnogo Obozrienija”.

W 1887 r. związał się z gazetą „Minskij Listok”. Publikował na jego łamach artykuły o dziejach i kulturze Białorusi. W 1888 r. wydał *Kalendarz Północno-Zachodni*, w którym zamieścił kilka artykułów poświęconych dziejom Białorusi. Niektóre z nich zostały później przedrukowane w oddzielnej publikacji „Issledowanija i stat'i” t. 1 („Etnografija, socyologija, obuczenije prawa, statistika, biełoruskaja piśmiennost'”)⁴.

Prowadząc działalność badawczą zwrócił uwagę na problem świadomości narodowej. Zauważył, że dla białoruskiej społeczności były to kwestie w małym stopniu uświadamiane, że społeczność ta nie zwracała uwagi na swą odrębność narodową, a w rzeczywistości odrębność była wyraźna; znaczyła się ona w dziejach politycznych oraz całości kształcie kultury materialnej i duchowej. W krótkim czasie Downar-Zapolski stał się rzecznikiem odrodzenia kulturalnego i narodowego narodu białoruskiego. Znaczące były w tym względzie jego publikacje: *Krótki zarys geograficzny pradziejów Białorusi (IX-XII w.)* oraz *Pradzieje Białorusi (do końca XIV w.)*.

Aktywność na polu budzenia świadomości narodowej stała się podstawą do zaliczania go do kręgu opozycjonistów. Zaczęto postrzegać go jako rewolucjonistę, bowiem jego aktywność poznawcza była zgodna z ideałami głoszonymi przez „Narodną Wolę”, utworzoną w 1879 r. Podejrzenia o aktywność rewolucyjną stały się przyczyną uniemożliwienia mu przystąpienia do egzaminu kończącego szkołę. Była to dla Downara-Zapolskiego bolesna decyzja. Nie godząc się z nią starał się dowieść, że dotychczasowe jego działania poznawcze nie miały kontekstu politycznego, a były wyrazem autentycz-

³ Z. I. Da hiała, *Litaraturnyja pracy doktara ruskaj historii, Mitrafana Wiktarawicza Do nar-Zapolskaha, u chranalahicznym paradku za 45 hod (1883-1928)*, „Zapiski addziełu humanitarnych nawuk, kniha 8. Pracy klasy historii”, t. 3, Minsk 1929, s. 566.

nych zainteresowań poznawczych. Po dwuletniej przerwie w nauce uzyskał zgodę na złożenie egzaminu kończącego szkołę średnią. Egzamin mógł złożyć w II Gimnazjum w Kijowie⁵.

W 1889 r. zapisał się na studia na Wydziale Historyczno-Filologicznym Uniwersytetu św. Włodzimierza w Kijowie. Uczelnia przeżywała wtedy rozkwit⁶. Wykładali na niej profesorowie szeroko znani w nauce światowej, m.in. znawca dziejów Europy Zachodniej Iwan Łuczyckij (1845-1918), etnograf, badacz pradziejów zachodniej Rosji Włodzimierz Antonowicz (1834-1908).

Downar-Zapolski uczęszczał na seminarium prof. W. Antonowicza. Przygotował tam rozprawę o pradziejach ziem białoruskich, zatytułowaną *Zarys ziemi krywickiej i dregowickiej do końca XII w.* Otrzymał za nią złotą odznakę. W 1891 r. ukazała się ona w formie książki. Było to pionierskie studium, ukazujące autentyczny rodowód narodu białoruskiego. Wskazano w studium na przeobrażenia polityczne plemion, zamieszkujących na Białorusi. Najważniejszą pozycję wśród plemion odgrywali Krywicze, Dregowicze i Radymicze.

W czasie studiów Downar-Zapolski nadal zajmował się działalnością publicystyczną. Dużo miejsca poświęcał białoruskim zwyczajom i obyczajom⁷.

Po ukończeniu studiów otrzymał propozycję pracy na uczelni. Doceniając jego zapał poznawczy oraz wielką pracowitość wkrótce skierowano go na staż naukowy na Uniwersytet Moskiewski, by mógł tam zebrać materiał do dysertacji magisterskiej.

Lata pobytu w Moskwie były wypełnione wielką pracowitością. Downar-Zapolski bezgranicznie oddał się tam studiom archiwalnym. Gromadził archiwalia dotyczące dziejów Kresów zachodnich, a zwłaszcza Białorusi. Wyniki badań nierzadko publikował na łamach różnych pism w Moskwie, Mińsku, Kijowie i Grodnie. Najwięcej miejsca w publikacjach poświęcał etnografii. Opisywał zwyczaje weselne, kulinarię, religijność, stosunki rodzinne oraz przywiązanie do ziemi.

Uwieńczeniem studiów moskiewskich były m.in. prace: *Dokumenty Moskiewskiego Archiwum Ministerstwa Sprawiedliwości* (Moskwa 1897), *Unia polsko-litewska na sejmach do 1569 roku* (Moskwa 1898), *Z historii reformy rolnej w Liwonii 1580-1582* (Moskwa 1899). W pracach znalazła się wykładnia dziejów politycznych Białorusi XIV-XVI w. z punktu widzenia interesów Rosji owego czasu.

Pracowitość i sumienność badawcza Downara-Zapolskiego stała się przyczyną powierzenia mu obowiązków redaktora „Prac Imperatorskiego Rosyjskiego Towarzystwa Archeologicznego”. Funkcję przyjął w 1898 r. Było to

⁴ Tamże, s. 566.

⁵ N. Pałońska-Wasilenka, dz. cyt., s. 15.

⁶ Zob. *Istoria Kijewa*, t. 2, Kijew 1964.

⁷ Z. I. Da hiała, dz. cyt., s. 566-567.

Mitrofan Downar-Zapolski.

Rys. z: MW. Doflnar-Zapolski, *Historija Biełarusi*, Minsk 1994.

W studium pozytywnej i negatywnej relacji politycznej. Publikacja ta stała się podstawą nadania badaczowi na Uniwersytecie św. Włodzimierza w Kijowie stopnia magistra nauk⁹.

Działalność naukową łączył Downar-Zapolski z pracą pedagogiczną. Wykładał historię w Gimnazjum Żeńskim. Zyskał tam opinię znakomitego pedagoga. Starał się dostarczać młodzieży konkretnej wiedzy o rzeczywistości społeczno-politycznej. Ważna była dla niego w nauczaniu podmiotowość poznania. Uważał, że wyniki nauczania w istotnej mierze zależą od przystępności wykładu zawartego w podręczniku. Dużą uwagę przywiązywał do pracy z podręcznikiem; zajmował się też jego doskonaleniem. W 1904 r. pod jego redakcją ukazał się *Podręcznik historii Rosji*, cz. 1 (noszący podtytuł *Ruś Kijowska*). Podręcznik spotkał się z życzliwym przyjęciem młodzieży i nauczycieli. Jego nowością było zamieszczenie wykazu literatury uzupełniającej. Wynikało to z przekonania, że uczniowie w trakcie nauczania powinni posiadać wiedzę, gdzie mogą zdobyć szersze informacje na temat interesującego ich problemu.

⁸ Tamże, s. 568-569.

⁹ Tamże, s. 568.

wyróżnienie dla młodego uczonego, bowiem pismo cieszyło się dobrą renomą w świecie. Współpracowali z nim badacze z kilku krajów Europy Zachodniej. Pełniąc funkcję redaktora pisma miał możliwość zamieszczania na jego łamach licznych swoich prac⁸.

W 1901 r. opublikował w Kijowie rozprawę *Gospodarka Wielkiego Księstwa Litewskiego za panowania Jagiellonów*. Było to oryginalne studium kreślące przemiany ekonomiczne, dokonujące się tam pod wpływem związania się politycznego z Polską. Wskazano

W 1898 r. powołano Downara-Zapolskiego na stanowisko docenta na Uniwersytecie Moskiewskim. Dał się tam poznać jako znakomity nauczyciel akademicki. Przywiązywał dużą wagę do zajęć dydaktycznych. Łatwo nawiązywał kontakty ze studentami. Chętnie dzielił się z młodzieżą akademicką doświadczeniem naukowo-badawczym.

W 1902 r. przeniósł się na Uniwersytet św. Włodzimierza do Kijowa, gdzie powołano go na stanowisko profesora. W 1905 r. obronił dysertację doktorską. Była to książka *Zarys organizacji zachodnioruskiego chłopstwa w XVI w.* (Kijów 1905). W pracy w oparciu o źródła archiwalne zarysował położenie chłopstwa w zachodniej Rusi w XVI w. Położenie chłopstwa radykalnie zmieniało się; było to związane z przyłączeniem tych ziem do Polski oraz wielkimi przemianami cywilizacyjnymi dokonującymi się pod wpływem odkryć geograficznych, w tym ze zmianami podstaw ekonomicznych świata¹⁰.

Na pocz. XX w. dużo uwagi poświęcał Downar-Zapolski poznaniu ruchu dekabrystowskiego¹¹. W 1906 r. opublikował w Kijowie *Pamiętniki dekabrystów (Zapiski, listy, pisma, projekty ustaw, wyciągi z aktów śledczych, z artykułem wstępnym)*, liczące 390 stron. Do publikacji wykorzystał wszystkie dostępne mu materiały źródłowe.

O dekabrystach wygłaszał też wykłady na uniwersytetach w Moskwie i Kijowie. Cieszyły się one zainteresowaniem szerokich kręgów inteligencji. Przyniosły mu w krótkim czasie opinię „niebłągonadiożnego” (nieprawomyślnego politycznie) rewolucjonisty, co stało się przyczyną wytworzenia wokół niego na kilka lat niekorzystnego klimatu politycznego. Klimat ten odbił się na kontaktach z nim profesorów i studentów; niektórzy zaczęli postrzegać go jako człowieka „nawiedzonego” i unikać z nim kontaktów.

Z wiedzy o dekabrystach starał się skorzystać od Downara-Zapolskiego znany myśliciel i pisarz Lew Tołstoj (1828-1910). Przygotowując powieść *Dekabryści* pisarz zwrócił się o pomoc do Profesora. Zaprosił go do swej posiadłości w Jasnej Polanie pod Tułą. Downar-Zapolski odwiedził tam sędziwego pisarza.

W 1903 r. Downar-Zapolski zainicjował utworzenie na Uniwersytecie św. Włodzimierza Koła Historyczno-Etnograficznego. Skupili się w nim studenci, stypendyści, docenci i profesorowie. Koło stało się płaszczyzną autentycznej wymiany myśli intelektualnej; budził się w nim twórczy ferment poznawczy. Wyniki działalności Koła publikowano na łamach „Wiadomości Uniwersyteckich” oraz raz w roku wydawano tom jego prac. Ukazało się ich 10 tomów¹².

¹⁰ Zob. J. Delumeau, *Cywilizacja Odrodzenia*, Warszawa 1993.

¹¹ Zob. Z. I. Da hiała, dz., cyt., s. 568-569.

¹² *Sbornik statiej studentow istoriko-etnograficzeskogo krużka i dr. studienzeskich rabot*, pod red. M. W. Downar-Zapolskiego, Kijew 1908-1916, t. I-X.

Downar-Zapolski należał do grona tzw. „oddanych studentom profesorów”. Poświęcał im dużo czasu; wskazywał literaturę przedmiotu oraz pożyczał trudno dostępne materiały; wspierał w staraniach służących rozwojowi intelektualnemu. Nierzadko był wymieniany przez społeczność akademicką jako najpopularniejszy nauczyciel akademicki na Uniwersytecie św. Włodzimierza¹³. Pod jego kierunkiem przygotowywano liczne prace dyplomowe. Niemało jego „podopiecznych” stało się później znanymi nauczycielami akademickimi, którzy pracowali na różnych uczelniach na Ukrainie, w Rosji oraz innych krajach świata¹⁴.

Downar-Zapolski znalazł się w polu widzenia środowiska akademickiego z chwilą wybuchu rewolucji 1905 r. Wielu uczonych i studentów chciało go widzieć jako aktywistę społeczno-politycznego. Profesor zachował jednak postawę realizmu. Włączył się jedynie w nurt zwiększonej aktywności naukowej i kulturalnej. W 1905 r. założył wraz z grupą tzw. postępowych profesorów z Kijowa Wyższe Kursy Żeńskie. Ich kierownikiem został znany wówczas historyk literatury prof. Włodzimierz Pieretc (1870-1935), a funkcji sekretarza podjął się Downar-Zapolski. Po roku aktywności zrezygnował z funkcji. Decyzja była następstwem nieporozumień między wykładowcami. Zrezygnował też ze współpracy z organizacją. Przeniósł się wtedy na Państwowe Wyższe Kursy Żeńskie. Równoległe założył nową strukturę — Wyższe Kursy Komercyjne, które wkrótce przekształcono w Instytut Komercyjny.

Instytut Komercyjny stał się dla profesora nową pasją działalności organizacyjnej. Nie był on podporządkowany Ministerstwu Oświaty, lecz podlegał Ministerstwu Handlu i Przemysłu. Instytutem kierowała Rada, składająca się z przedstawicieli organizacji handlowych i przemysłowych, czyli struktura społeczna. Wykonawcą postanowień Rady był dyrektor. Do 1917 r. funkcję tę pełnił Downar-Zapolski.

Instytut Komercyjny zyskał w krótkim czasie dobrą renomę. Skupili się w nim znani i szanowani przez społeczność akademicką profesorowie, których nierzadko czynniki oficjalne określały jako „niebłągonadiożnyje”. Uczelnia w krótkim czasie zaczęła funkcjonować w nowoczesnej bazie naukowo-dydaktycznej, stworzone zostało nowoczesne wyposażenie sal wykładowych, bogata biblioteka, a nawet muzeum, ukazujące przemiany ekonomiczne oraz dokonujący się w nich postęp cywilizacyjny¹⁵.

Nietypową społeczność tworzyli studenci Instytutu Komercyjnego. Byli oni zróżnicowani pod względem przygotowania do studiów; byli wśród nich absolwenci średnich szkół komercyjnych, ale również absolwenci seminariów duchownych oraz innych szkół specjalistycznych. Studenci posiadali na uczelni dużą autonomię. Mieli swych przedstawicieli w Radzie.

¹³ Zob. Pałońskaja-Wasilenka, dz. cyt., s. 20-21.

¹⁴ Tamże, s. 21.

¹⁵ Tamże, s. 21-22.

Nowoczesność wprowadzana do Instytutu Komercyjnego przez Downar-Zapolskiego była niezycliwie odbierana przez tzw. „starą” profesurę. Nierzadko wskazywano, że nie służy ona postępowi, lecz rewolucyjności.

Downar-Zapolski aktywnie związał się z ruchem naukowym rozwijającym się w formie towarzystw. Głęboko zaangażowany był we współpracę z najstarszym towarzystwem Kijowa Letopisem Nestora, działającym przy uniwersytecie. Przez kilka lat aspirował do stanowiska przewodniczącego towarzystwa; uzyskał je w 1918 r.

W 1910 r. zainicjował utworzenie Towarzystwa Przyjaciół Wiedzy Społecznej. Towarzystwo dzieliło się na trzy sekcje: historyczną, pedagogiczną i prawną; rozwinęło ono szeroką działalność. Na zebraniach toczyły się ożywione dyskusje społeczno-polityczne; odważnie formułowane tam myśli spowodowały, że zaczęto postrzegać Towarzystwo jako strukturę polityczną oraz doprowadzono do sytuacji, że zebrania mogły się odbywać tylko w obecności policji¹⁶.

W pierwszych latach XX w. Downar-Zapolski prowadząc aktywną działalność dydaktyczną oraz organizacyjno-społeczną nie zaniedbywał pracy badawczej. Systematycznie publikował wyniki swoich badań. Najwięcej uwagi poświęcał prądziejom Białorusi. Zajmował się też przemianami gospodarczo-społecznymi czasów nowożytnych, ruchami społeczno-politycznymi regionu, Rosji i świata w aspekcie powiązań międzynarodowych.

Ważniejszymi jego publikacjami były wtedy m.in. *Idealy dekabrystów* (Moskwa 1907), *Starostwa ukraińskie w I połowie XVI w.* (Kijów 1908), *Z historii towarzystw i ruchów w Rosji* (Kijów 1910), *Białoruskie Polesie* (Kijów 1910), *Historia gospodarcza Rosji* (Kijów 1911), *Wojna 1812 r. a społeczeństwo rosyjskie* (Kazań 1912-1913), *Eksport rosyjski a rynek światowy* (Kijów 1914), *Masoneria w przeszłości i terażniejszości* (Moskwa 1915), *Rewolucja dekabrystowska 1825 r.* (Petersburg 1917, wyd. I; Moskwa 1917, wyd. II). W latach 1910-1914 pod redakcją Downar-Zapolskiego ukazał się *Atlas historyczno-kulturalny dziejów Rosji*.

Działalność dydaktyczną w Kijowie przerwał wybuch I wojny światowej. Uniwersytet św. Włodzimierza oraz Instytut Komercyjny przeniesiono w 1915 r. do Saratowa. Wyjechał tam również Downar-Zapolski. W 1916 r. powrócił jednak do Kijowa. Przedstawił wtedy projekty utworzenia instytutów geograficznego i archeologicznego. W 1917 r. zostały one przyjęte do realizacji. Downar-Zapolski podjął się funkcji organizatora Instytutu Archeologii. Został jego dyrektorem.

Bolesne okazały się dla profesora wydarzenia rewolucji październikowej. Stał się on osobą niewygodną dla opcji politycznych; „niewygodny” był dla bolszewików i nie budził zaufania prawicy. Bolszewicy odsunęli go od pracy organizacyjnej i oskarżyli o działalność antylewicową oddali go pod sąd „Rady

¹⁶ Tamże, s. 20-21.

Delegatów Żołnierskich i Robotniczych”. Z trudem wybronił go od pomówień najbliżsi koledzy.

Prawicowcy uważali go za człowieka niebezpiecznego dla własnych karier; obawiali się, że zajmie on wysokie stanowiska po rewolucji; dlatego podjęli się zadania zdevaluowania jego zasług. Próbowali dokonania jego określić mianem mało znaczących i osiągniętych „krętymi drogami”. W ogóle wskazywali nawet, że prace i wyniki jego badań nie przedstawiały większej wartości poznawczej; że były swoistą „nauką dla nauki”.

W tym samym czasie znalazł się on w trudnej sytuacji rodzinnej. Jego żoną była Natalia Zajfert. Była kobietą urodziwą, lubiącą życie towarzyskie; chętnie brała udział w różnych balach, uroczystościach, angażowała się w działalność dobroczynną w Kijowie. Różniła się bardzo charakterem i usposobieniem od męża; dlatego też małżeństwo nie układało się pomyślnie. Downar-Zapolski był tytanem pracy, nie mającym czasu na życie towarzyskie i rozrywkę. Mało też czasu poświęcał życiu rodzinnemu. Miał troje dzieci — dwóch synów i córkę. Dzieci wyrastały w atmosferze nieprzychylności do ojca. Kryzys rodzinny pogłębił się w czasie ewakuacji uczelni do Saratowa. Żona z dziećmi nie wyjechała z Kijowa. Zaprzyjaźniła się z asystentem Politechniki Kijowskiej, Włodzimierzem Zatońskim (1888-1938). Zatoński zaczął wywierać wpływ na zachowania dorastających dzieci. W czasie rewolucji październikowej włączył się w nurt aktywności bolszewickiej. W działalność tę zaangażował synów Downara-Zapolskiego, liczących 18 i 16 lat. Synowie zostali aktywnymi bolszewikami. Na mityngach rewolucyjnych stali się publicznymi oskarżycielami swego ojca¹⁷. Nazywali go „wrogiem proletariatu”, „reakcjonistą”, „czarnosecińcem” itp. Starszy syn, Wsiewołod, uzyskał ważną pozycję w partii bolszewickiej. W 1920 r. został zabity przez powstańców. Młodszy — Wiaczesław, zmarł w 1920 r. na tyfus. Aktywność polityczną braci upamiętniono w Kijowie nadaniem ulicy i szkole partyjnej imienia Downar-Zapolskich. Imię to otrzymało też II Gimnazjum w Kijowie, w którym ich ojciec złożył egzamin kończący szkołę średnią¹⁸.

W 1919 r., gdy nasilała się wokół profesora atmosfera niezyczliwości na uczelni, a stosunki rodzinne były już bardzo złożone, zdecydował się opuścić Kijów. Wyjechał do Nowoczerkasska w pobliżu Rostowa nad Donem, gdzie mieszkała jego siostra. Tam nawiązał kontakty z organizatorami uniwersytetu w Symferopolu na Krymie. Powziął decyzję o podjęciu pracy na nowo tworzonej uczelni. W drodze do Symferopola, w Kierczu, został aresztowany. Oskarżono go o działalność antybolszewicką. Przywieziono go do Charkowa, gdzie postawiono przed sądem. Z zarzutów udało mu się uwolnić. Po opuszczeniu aresztu wyjechał do Azerbejdżanu, do Baku, gdzie tworzone nowe wyższe uczelnie. Podjął tam pracę w Katedrze Historii na Uniwersytecie

¹⁷ Tamże, s. 24.

¹⁸ Tamże, s. 24.

Bakijskim. Skupiło się tam wielu znanych uczonych z Rosji, w tym kilku historyków. W krótkim czasie zyskał zaufanie nowo tworzącego się środowiska akademickiego. Powierzono u funkcję prorektora uczelni¹⁹.

Równoległe też zajmował się tworzeniem innych uczelni, min. Politechniki Bakijskiej. W pracy dydaktycznej koncentrował się głównie na zagadnieniach ekonomicznych.

W Baku podjął się ważnej funkcji politycznej naczelnika Zarządu Przemysłu i Handlu w Ludowym Komisariacie Przemysłu i Handlu. Spoczywały na niej zadania planowania rozwoju azerbejdżańskiego przemysłu i handlu. Praca ta pochłaniała Downara-Zapolskiego bez reszty.

W 1925 r. otrzymał propozycję przeniesienia się do Mińska, gdzie chciano wykorzystać jego doświadczenie w zakresie organizacji nauki i szkolnictwa wyższego. Propozycję potraktował jako duże wyróżnienie. Włączył się w organizację Uniwersytetu Białoruskiego oraz Instytutu Białoruskiej Kultury. Jego plany organizacyjne nie spotkały się jednak z uznaniem miejscowych działaczy²⁰.

W Mińsku dał się poznać jako entuzjasta badań. Dążył do stworzenia autentycznego centrum badań dziejów i kultury Białorusi. Publikował prace z zakresu najstarszych dziejów regionu oraz o problemach współczesnych. Istotnym osiągnięciem było przygotowanie w 1926 r. *Historii Białorusi*²¹. Praca ta nie została opublikowana. Ukazane w niej dzieje odczytano jako nie odpowiadające duchowi budownictwa nowej rzeczywistości ustrojowej.

W 1926 r. Downar-Zapolski musiał opuścić Mińsk. Przeniósł się do Moskwy. Pracował na kilku uczelniach. Pozostawał wtedy na „uboczu” życia organizacyjnego; zupełnie usunął się w „cień” życia akademickiego po 1928 r., kiedy nie dopuszczono do realizacji wniosku o powołanie go na członka Ukraińskiej Akademii Nauk. Niepewny był jego los jako nauczyciela akademickiego, bowiem w końcu lat 20. i na początku 30. odbywały się radykalne weryfikacje kadr wyższych uczelni w Związku Radzieckim. W 1928 r. rozwiązano większość uniwersytetów. Reaktywowano je w 1932 r., jednak z nowym składem wykładowców.

W trudnym okresie profesor znajdował wsparcie jedynie w żonie, Nadziei Markiełownie, z którą był związany od 1919 r. Społeczność akademicka okazała się wtedy bardzo chwiejna; dały o sobie znać zjawiska zawiści, pomówień. Podstawą działalności i postaw był strach i niepewność o własne miejsce. Pojęcie prawdy zupełnie się zdewaluowało.

¹⁹ Zob. T. A. Musajewa, *Riewolucyja i narodnoje obrazowanije w Azerbajdżanie*, Baku 1979, s. 100-101; A. Chodubski, *Aktywność kulturalna Polaków w Azerbajdżanie w XIX i na początku XX wieku*, Gdańsk 1986, s. 226. W Baku postrzegano M. Downara-Zapolskiego nierzadko jako Polaka. Wynikało to zapewne z faktu, że utrzymywał z Polakami dość bliskie kontakty.

²⁰ U. I. Piczeta, dz. cyt., s. 19.

²¹ Praca ta pozostawała w rękopisie do 1994 r. Ukazała się dopiero w przekładzie na język białoruski.

Downar-Zapolski zmarł nagle 30 września 1934 r., przeżywszy 67 lat. Jego życie i działalność przypadło na epokę wielkich przełomów politycznych. W przełomach tych rzetelność badacza nie przedstawiała znaczącej wartości dla opcji politycznych, a przeciwnie, była zagrożeniem jako że mogła pełnić funkcję demaskatorską.

W młodości pomawiano Downara-Zapolskiego o rewolucyjność; w wieku dojrzałym doszukiwano się w nim reakcyjności. W rzeczywistości był on uczonym o szerokich horyzontach poznawczych. W poznaniu sięgał do problemów trudnych, niejednoznacznych w powierzchownym oglądzie. Wyniki badań starannie dokumentował.

Działalność naukowo-badawczą M. Downara-Zapolskiego zasługuje na wydobywanie z zapomnienia, a też na popularyzację²². Był uczonym zasługującym na uplasowanie go wśród wybitnych znawców historii i kultury Białorusi. Dewizą jego aktywności twórczej była rzetelność badawcza.

²² W tym miejscu winien jestem wyrazić słowa podziękowania Mgr Helenie Głogowskiej, która udostępniła mi interesujące materiały o M. Downarze-Zapolskim, zwłaszcza o białoruskim okresie jego życia i działalności.